



Necip Dumavi'nin “Mö'allim” Elifbasındaki Kazan-Tatar Türkçesine Ait Atasözleri ve Bilmeceler

*Proverbs and Riddles From Kazan Tatar Turkish In Necip Dumavi's Elifba
“Mö'allim”*

Fecri YAVI*

Özet

Bir milletin yazılı edebiyatını şekillendiren, ona renk katan, onu güçlü kılan şey, köklü bir sözlü geleneğe sahip olmasıdır. Zira bir millet, kendine has, kendi köklerine bağlı bir yazılı edebiyatı şekillendirmek istiyorsa sözlü edebiyat ürünlerinin zenginliğinin farkına varmalıdır. Türkçenin temel özelliklerinden olan dilde işleklik, sözlü edebiyat ürünlerine de yansımıştır. Az sözle çok şey anlatmak, güldürürken düşündürmek, eğlendirerek öğretmek gibi birçok özellik, Türkçenin hem sözlü geleneğinin hem de bu geleneğin işiyle oluşmuş yazılı edebiyatının şekillenmesine ve gelişerek devam etmesine olanak sağlamıştır. Zengin bir sözlü kültüre sahip Kazan-Tatar Türkçesinde atasözü ve bilmecelerin önemli bir yeri vardır. Bu lehçede atasözü, mekal; bilmece, tabışmak olarak adlandırılır. Bu çalışmamızda Tatar aydını Necip Dumavi'nin okuma yazmayı öğretmek amacıyla yazdığı “Mö'allim” isimli elifbasındaki atasözleri ve bilmeceler yer almaktadır. Bu elifba, 20. yüzyıl Tatarcası hakkında da birtakım ipuçları barındırmaktadır. Bunlar arasında bugünkü Tatar Türkçesinden farklı olanlar belirlenip incelenmiştir. Ayrıca, çalışmada elifbanın dil özellikleri ve öğretme tekniği üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın Tatar Türkçesinin sözlü geleneğine ve 20. yüzyıl yazı dilinin aydınlatılmasına katkı sunacağı düşüncesindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Kazan-Tatar Türkçesi, atasözü, bilmece, Necip Dumavi, elifba.

* Öğr. Gör., Sırnak Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı, fecri.yavi@gmail.com,
ORCID ID: 0000-0002-0323-3841.

Abstract

The thing that shapes the written literature of a nation, colour it, and makes it powerful is its deep-rooted oral tradition. Likewise, if a nation wishes to shape a written literature that is both unique and bound to its own roots, it must realize the richness of oral literary products. Being one basic feature of Turkish, productivity is reflected on its oral literary products, as well. Many features such as telling a lot with few words, making you think while making you laugh, and teaching by entertaining have all enabled both the oral tradition of Turkish and its written literature – formed in light of this tradition – to shape and continue by evolving. Proverbs and riddles have an important place in Tatar language, which has a rich oral culture. In this dialect, proverb is referred to as ‘mekal’, while riddle is referred to as ‘tabışmak’. This study involves proverbs and riddles from Tatar intellectual Necip Dumavi’s elifba “Mö’allim” which he wrote for teaching reading and writing. This elifba contains several clues about the 20th century Tatar language. Among these, those which were different from today’s Tatar language were identified and analysed. In addition, the elifba’s linguistic characteristics and teaching technique were emphasized in the study. We believe that this study will contribute to the oral tradition of the Tatar language and to enlightenment about the 20th century written language.

Keywords: Tatar language, proverbs, riddles, Necip Dumavi, elifba.

Sözlü edebiyat ürünlerinin ve günlük hayatta az sözle çok şey anlatmanın en güzel örneklerinden sayılan atasözleri, milletlerin yüzyıllara dayanan tecrübelerine, yaşam biçimlerine ve kültürüne göre tezahür etmiştir. Uzun bir gözlem ve deneyimin ürünü olarak söylenmiş öğüt veya ders verici nitelikte olan atasözleri, bu deneyimlerin gelecek kuşaklara en kestirme yoldan ve sanatlı bir söyleyişle aktarılmasına olanak sağladılar. Bu atasözlerinde sosyal, siyasal ve iktisadi hayattan izler bulabilmek mümkündür.

Eğitimde etkili öğretim yöntemlerinden olan eğlendirerek ve düşündürerek öğretme, gerek çocuk gelişimi gerekse insanlar arası sözlü geleneğin etkili bir şekilde devam etmesi için son derece önemlidir. Ahlaki değerleri öğretmek ve çocuğun hayal dünyasını diri tutmak için masal, fabl, hikâye gibi türlerden sıkça faydalanırız. Çocuğun etrafındaki nesnelere anlam vermesi ve çevreyle bağ kurmasında bilmece, büyük bir yer tutar. Tarihî metinlerimizde “muamma” olarak da adlandırılan bilmece, eşya veya nesnenin adını söylemeden çeşitli yollarla o şey hakkında bilgi verip ne olduğunu sormaya dayanmaktadır. Bu tür, sadece çocuklar arasında değil büyükler arasında da oldukça rağbet görmektedir.

Zengin bir sözlü kültüre sahip Kazan-Tatar Türkçesinde atasözü ve bilmece, önemli bir yeri vardır. Bu lehçede atasözü, mekal; bilmece,

tabışmak adıyla anılmaktadır. Bu çalışmamızda Tatar edebiyat ve eğitim tarihinde çeşitli eserler vermiş olan Necip Dumavi'nin okuma yazmayı öğretmek amacıyla yazdığı "Mö'allim" isimli elifbasındaki atasözleri ve bilmeceler yer almaktadır. Ayrıca bu elifbanın dili ve öğretme tekniği üzerinde de durulacaktır. Tatar Türkçesinin geçiş dönemi dil özelliklerini barındıran bu elifba, 20. yüzyıl Tatarcası hakkında da birtakım ipuçları barındırmaktadır. Bunlar arasında bugünkü Tatar Türkçesinden farklı olanlar belirlenip aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışmanın Tatar Türkçesinin sözlü geleneğine ve 20. yüzyıl yazı dilinin aydınlatılmasına katkı sunacağı düşünülmektedir.

1. Tatarlar ve Tatar Türkçesi

Karadeniz'in kuzey sahillerinden başlayıp İdil nehri ile Urallar arasında devam eden geniş düzlüklerde Türk topluluklarının yaşadığı ve egemen olduğu uzun bir tarihin ardından, özellikle XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde oluşan Altın Ordu devleti zamanında Tatar adıyla Türk kavmi meydana gelmiştir (Öner, 2007, s. 681).

Tatar Türkleri, Türk Dünyası içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tarihi Volga Bulgarlarının devamı olan ve çoğunlukla İdil-Ural bölgesinde varlıklarını sürdüren Tatar Türkleri, köklü bir sözlü edebiyata sahiptir. Ayrıca diğer Türk boylarına nazaran yazılı edebiyatı 12.-13. yüzyıllara kadar uzandığı için sözlü ve yazılı edebiyat geleneğine sahip bir Türk boyudur (Alkaya, 2001, s. 58).

Tatarlarla ilgili en eski Türk kayıtları Orhon Abideleridir. Abidelerde Tatar adından "Otuz Tatar Tokuz Oguz begleri bodunu bu sabımın edgüti eşid katıgdı tiñla" (KT, G1) şeklinde rastlıyoruz. Abideler ve Çin kayıtlarından sonra Divânü Lugâti't- Türk'te de Tatar adına rastlamaktayız. Fakat tüm bu kaynaklardaki Tatar adının hangi etniğe işaret ettiği tam olarak bilinmemektedir. Tatar adının bugün bildiğimiz Tatar kavminin oluşmasından çok daha eski olduğu muhtemeldir. Altın Ordu Devletindeki idareci Moğollar nedeniyle devlet, "Tatar devleti" olarak anılmıştır. Tatar adı, bir genellemeye tâbi tutularak Marco Polo'dan beri Türklerle Moğolları adlandıracak şekilde Batı dünyası tarafından Osmanlı dışında kalan Türk toplulukları için kullanılmıştır (Öner, 2007, s. 681). Tatar adı, çok eski bir geçmişe sahip olmakla birlikte genel bir kesimin adı olarak da kullanılmıştır. Tatar isminin çeşitli milletler için farklı coğrafya veya etnik grupları adlandırmak için kullanıldığı kesindir. Osmanlılar on altıncı yüzyıldan başlayarak "Tatar" adını Kuzey Türkleri için kullanmışlardır. İbnul Esir, İbn Kesir ve İbn Haldun gibi doğuda yetişmiş yorumcular ise Tatar adını Moğollar için kullanmışlardır (Maksudoğlu, 1997, s. 205).

Avrupalılar, Ruslar ve bazı Asya milletleri Altın Ordular ve daha sonra Avrupa Rusya'sında yaşayan bütün Müslümanlar için Tatar ismini kullanmışlardır. XIX. yüzyılda gelişmeye başlayan Tatar şuuru ve özellikle Şahabettin Mercani'nin gayretiyle Tatar ismi, bugünkü anlamda o coğrafyada yaşayan Tatarlar arasında kabul edilmiş ve yerleşmiştir (Buran, 2015, s. 280).

Günümüzde Tatar ismi, Tataristan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkler için kullanılmaktadır. Bu özerk cumhuriyet, Avrupa'nın doğu kesiminde, İdil (Volga) ve Kama nehirlerinin birleştiği yerdedir. Batısında Çuvaşistan, doğusunda Başkurdistan Türk cumhuriyetleriyle komşu olan ülkenin kuzeybatısında Mari Cumhuriyeti, kuzeyinde Kirov bölgesi, kuzeydoğusunda Udmurt Cumhuriyeti, güneydoğusunda Orenburg bölgesi, güneyinde Samara (Kuybişev) ve Simbir (Ulyanovsk) bölgeleri bulunmaktadır. Yüzölçümü 87.836 km², nüfusu 3.761.700 (2008), nüfus yoğunluğu 54, başkenti Kazan'dır (1.200.000) (Güner, 2011, s. 162).

Tatar adının etimolojisi üzerine çeşitli görüşler olsa da genel anlamda kabul görmüş bir görüşe göre Tatar adı "tat" ve "ar" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Buna göre tat sözü "yabancı" anlamına gelen "yat" sözcüğünden gelmektedir (yat > dat > tat). İkinci söz "ar" ise "er, kişi" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Tatar adı, "yabancı er, yabancı kişi" anlamına gelmektedir (Buran & Alkaya, 2018, s. 248).

Tatar Türkleri, 19. yüzyılın ortalarına kadar o bölgedeki diğer tüm Türk toplulukları gibi Çağatay Türkçesini yazı dili olarak kullanmalarına rağmen Kazan ağızını esas alan Tatar yazı dili ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır. Tatar Türkçesi asıl olarak Tataristan'da konuşulmakla beraber Başkurdistan, Çuvaşistan ve Rusya Federasyonu'nun değişik bölgelerinde de dağınık olarak Tatar Türkçesini konuşan nüfus yaşamaktadır.

Reşit Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi" adlı çalışmasında Tatar Türkçesini Kıpçak grubunun Kıpçak-Bulgar bölümünde değerlendirir. Aynı bölüme "Başkirt" ismiyle Başkurt Türkçesini de dâhil eder (Arat, 1953, s. 123). Arat, Kıpçak lehçelerini şive grupları içinde "tav" grubunda değerlendirir. Talat Tekin ise Tatar Türkçesini; Başkurtça, Kazakça (Karakalpakçayla birlikte), Nogayca, Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Kırım Tatarcası ve Baraba Tatarcasıyla birlikte X. grup olan tawlı grubu içinde alırken bugün bu grupta değerlendirilen Kırgızca'yı ayrı bir grupta, tölü grubunda, değerlendirmektedir (Tekin, 1989, s. 163). Tatar Türkçesi, Türk lehçe tasniflerinde Kıpçak grubu içinde değerlendirilir. Lehçe tasnif yöntemlerinden olan yönlelere göre tasnifte ise Kuzey/Kuzeybatı Türk lehçelerindedir. Bu grup, ses özelliklerine göre yapılan

tasnifte "tav" ya da "tavlı" grubu olarak değerlendirilmektedir. Bu gruba dâhil edilen lehçelerin başlıca ortak özellikleri şunlardır:

- Sekiz veya dokuz ünlü olması.
- Eklerdeki dar seslerin dudak sesi olmaması.
- Dudak uyumunun zayıf olması
- Ünlü veya ünsüz seslerin yeni birleşiklerinin ortaya çıkması: "ğ/g"; ag > av, eg > iy, ög > üy. Mesela tag > tav, teg- > tiy- vb.
- Kelime başındaki "y~c~j" seslerinin değişebilir olması (Kaydarov & Orazov, 2012, s. 144).

Tatar Türkçesiyle birlikte Kıpçak grubu içinde şu Türk lehçeleri de vardır:

I. Karadeniz-Hazar bölgesi

1. Karaim (Karay)
2. Kırım-Tatar
3. Karaçay-Balkar
4. Kumuk

II. İdil-Ural bölgesi

1. Kazan-Tatar
2. Başkurt

III. Aral-Hazar Bölgesi

1. Kazak
2. Karakalpak
3. Nogay
4. Kırgız

Tatar Türkçesinin üç ağızı bulunmaktadır: Orta, Batı (Mişer), Doğu.

Orta Ağız: Tatar Türkçesinin merkez ağızıdır ve bu ağzın temsilcilerine "Kazan Tatarları" derler. Bu ağzın temsilcileri çoğunlukla Tataristan, Başkurdistan ve Ural dağlarının batısında yaşayan Kazan Türkleridir.

Batı (Mişer) Ağızı: Bu ağzın temsilcileri Samara, Ulyanovsk, Sarıtaş (Saratov), Penza, Ryazan, Tüben Novgorod, Orenburg, Volgograd, Astrahan bölgelerinde ve Tataristan, Mordov, Çuvaşistan, Udmurt, Başkurdistan cumhuriyetlerinin bazı kesimlerinde yaşayan ve "Mişerler" olarak adlandırılan İdil grubu Tatarlarıdır.

Doğu Ağzı: Bu ağzın temsilcileri, Batı Sibirya'nın esas halkını teşkil ediyorlar. Edebi dilleri Tatar diline aittir ve onlara Sibirya Tatarları denmektedir (Ganiyev vd., 1997, s. 8).

Tatar Türkçesinde kelime türetme sistemi çok zengindir. Kelime türetmek için çeşitli yapım eklerinden istifade edilir:

1. “+çı/+çë” eki, isimlere veya mastarlara getirilerek meslek adları türetir: *bakırçı* “bakırcı”, *yulçı* “yolcu”, *köymeçë* “gemici”, *romançı* “romancı”, *tamaşacı* “seyirci”, *kömëşçë* “gümüşçü”, *olavçı* “taşıyıcı”, *gaybetçë* “gıybetçi”, *mamıkçı* “pamukçu”, *tölkëçë* “tilki avcısı” (Öner, 2013, s. 38).

2. “+daş/+deş, +taş, +teş” eki, kural olarak isimlere gelir: *isëmdeş* “aynı ismi kullananlar, adaş”, *zamandaş* “aynı zamanda yaşayanlar”, *kabiledeş* “aynı kabilede olanlar”, *ıruvdaş* “soydaş” (Ganiyev, 2013, s. 64), *yaktaş* “hemşeri”, *yeşteş* “yaşıt”, *yıldıaş* “akran”, *sërdeş* “sırdaş”, *şëşedeş* “içki arkadaşı”, *öydeş* “ev arkadaşı”, *tugandaş* “hısım” (Öner, 2013, s. 48).

3. Fiilden isim yapan bir diğer ek, “-m”dir. Bu ek, fiille ortaya çıkan iş ve durum hakkında, kavram adları veya bu fiile bağlı, çok çeşitli nesne adları yapan bir ektir (Öner, 2013, s. 74): *tëzëm* “dizim, sıra”, *sızım* “çizim”, *tüşem* “tavan”, *beylem* “buket”, *kiyëm* “elbise”, *cim* “yem”, *uçlam* “bir avuç” (Öner, 2013, s. 75).

4. “-ma, -me” eki, fiilden isim yapma eki olarak hareketin sonucunda ortaya çıkan hâl veya fiille bağlantılı nesne adlarını bildiren gövdeler yapar: *yarma* “bulgur”, *bülme* “oda”, *korılma* “bina”, *kabartma* “puf böreği”, *utırma* “eğence meclisi”, *töyme* “düğme”, *sözme* “bir yemek türü”, *nıgıtma* “tahkimat”, *ërëme* “eriyik”, *tuvma* “yeni doğmuş hayvan yavrusu”, *şöldërme* “çingirak” (Öner, 2013, s. 73).

5. Fiillerden sıfat türeten ekler şunlardır: a) “-gır, -gër, -kır, -kër”; *sizgër* “hassas”, *tapkır* “hazırcevap”. b) “-gın, -gën, -kın, -kën”; *kiskën* “keskin”, *şaşkın* “şaşkın” (Kaydarov & Orazov, 2012, s. 186). c) “-gıç, -gëç, -kıç, -këç” eki daha çok nesne adları türetirken fiilden aktif adları türeten örneklerine de rastlanır: *yırtkıç* “yırtıcı”, *sizgëç* “hassas”, *söylegëç* “konuşkan”, *açulangıç* “öfkeli” (Öner, 2007, s. 702). d) “-gak, -gek, -kak, -kek, -ak, -ek” eki fiillerden düşkünlük, fazlalık ifade eden vasıf adları yapmaktadır; *tibëşkek* “tepici hayvan”, *sözgek* “tosma âdeti olan hayvan”, *örkek* “ürkek” (Öner, 2007, s. 703).

2. Necip Dumavi ve “Mö'allim” Elifba

20. yüzyıl Tatar aydın ve eğitimcilerinden olan Necip Dumavi, muallimlik, imamlık, şairlik gibi birçok alanda hizmet vermiştir. Dumavi, 1883'te Kazan'ın Çistay kasabası Yana Duma köyünde doğmuştur. Köy mektebinde okuduktan

sonra 1894'te Kazan'a gelerek Abdullah Apanay Medresesinde 8 yıl eğitim görmüştür. Bu eğitimini 1902'de tamamladıktan sonra 2-3 yıl edebî yazılar yazmaya başlamıştır. Muallimlik için Çistay'a gitmiş 1908-1911 yılları arasında Bubi Medresesinde ders vermiş, 1917-1921 arası Çistay şehri mekteplerinde öğretmen yetiştiren kurslarda görev yapmıştır. 1921'de doğduğu köye dönmüş ve 1925'e kadar burada imamlık yapmıştır. Sonra, 1927-1933 arası Semerkant'ta ve değişik yerlerde eğitimci olarak çalışmıştır. Bu sırada tercümele de yapmıştır. 1933'te Semerkant'ta vefat etmiştir (Şahin, 2012, s. 23).

Necip Dumavi'nin öğretmenlik yaptığı dönemde okuma yazmayı öğretmek amacıyla hazırladığı Mö'allim, TBMM Kütüphanesinde 88003690 numarayla kayıtlıdır. 38 sayfadan oluşan kitap, 1917 tarihinde Kazan'da Kerimiye Matbaasında basılmıştır. Dumavi'nin kitabın kapağında "Bër ayda ukurğa ve yazarğa üyrete torğan elifba" (Bir ayda okuma ve yazmayı öğreten elifba) şeklindeki ifadesinden kitabın pratik bir okuma, yazma öğretme kitabı olduğunu söylemek mümkündür. Dumavi, kitabı 42 ders şeklinde tertip etmiştir. Her derste bir harf veya hece öğretir, hemen ardından o harf ve hecenin geçtiği kelimeleri sıralar. İlk dört ders bu prensibi gözeterek oluşturulurken beşinci dersten itibaren öğrettiği harf veya hecenin içinde geçtiği kelimeleri verdikten sonra bu kelimelerin içinde geçtiği cümleler de kurar.

Dersler ilerledikçe daha uzun cümlelerden oluşan örnekler veren Dumavi, bununla da yetinmeyip bu sefer kimi zaman "mekal(lar)" başlığıyla veya başlık belirtmeden öğrettiği harf veya hecenin içinde geçtiği atasözleri ve "tabışmak(lar)" başlığıyla da bilmeceleri verir. Ayrıca 18. dersten itibaren kısa hikâyeler ve fıkalardan da örnekler verir. Kitabın ön sözünde "Bu elifbaniñ başkalardan ayırması bu ğına da tügël, belki munda min her derës şayın maqallar, tabışmaqlar kærtürge tırışdım." diyen Dumavi, bu kitabın benzer kitaplardan ayrılan yanlarından birini de her ders için atasözü ve bilmeceler yerleştirmiş olması ile açıklamaktadır.

Örnek olarak verdiği cümlelerde ve kısa hikâyelerde okuyan ve okumayan çocuklar arasındaki farklılıklardan söz ederken sık sık okumanın önemini, büyüklere saygı göstermeyi, derslere çalışmayı öğütlemektedir. 36. derse kadar heceleri öğreten Dumavi, 37. derste okul eşyalarını ve insan isimlerini, 38. derste eşya ve hayvan isimlerini, 39. derste çeşitli kısa hikâyeleri ve son üç derste de şiir parçalarını alır. Bu şiir parçalarından ikisi yağmur duası, biri de Dumavi'nin çocuklar için kendi yazdığı bir şiirdir. Bu yönüyle kitap, sadece bir okuma-yazma kitabı değil aynı zamanda sözlü ve yazılı halk ürünleri ve

dönemin Tatar Türkçesi hakkında ses ve şekil özellikleri barındırması bakımından da son derece önemlidir.

Mö'allim'i dil özellikleri açısından değerlendirecek olursak, 1917 yılında basılan kitabın ses ve şekil bilgisi açısından bugünkü Tatar Türkçesinden birtakım farklılıklar barındırdığını söylemek mümkündür. Uzun bir müddet Orta Asya ortak edebî diliyle ürünler veren Türk toplulukları, birtakım siyasi nedenlerden dolayı 20. yüzyıldan itibaren kendi dil özelliklerini yazıya aktarmaya ve kendi yazılı edebiyatlarını oluşturmaya başlamışlardır. Fakat bu süreç bir anda oluşabilecek bir aşama olmadığı için eserlerde eski ortak edebi dile ait özellikler ve yazı dilini konuşma diline yaklaştırmanın neticesinde bugün Türk lehçelerinde kullanılan yazı dilinden farklı yapılar görülebilmektedir. Dumavi'nin "Mö'allim" ismini verdiği elifbanın tamamında tespit ettiğimiz bu farklılıkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.1. Yükleme Hâli Eki

Tatarcada yükleme hâli için +nı/+ně ekleri kullanılır. Bunun yanı sıra 3. şahıs iyelik ekleri almış kelimelerden sonra +n yükleme hâli eki de kullanılır: *kapkasın* "kapısını", *bitën* "yanağını", *kalasın* "kalesini", *yokısın* "uykusunu", *ërësën* "irisini" (Öner, 2007, s. 709).

Metnimizde 3.şahıs iyelik eki almış kelimelerden sonra bugünkü Tatarcadan kullanılan +n yükleme hâli ekinin yanında +nı/+ně ekleri de kullanılmıştır:

vaqitlerënë (34)

dağalağanını (34)

Bu şekilde bir kullanım Çağatay Türkçesinde de mevcuttur. Teklik 1. ve 2. kişi iyelik eklerinden sonra ekin +nı şekli gelir:

On yëti ağa inisini dağı öltürdi. "On yedi büyük kardeşini de öldürdü."

Uykuçı bahtım kara saçını dāyim tüş körer. "Uykucu bahtım, (onun) kara saçını daima düşte görür." (Eckmann, 2009, s. 75).

Orta Asya'daki tüm Türk lehçelerinin Çağatay Türkçesi temelli tek bir yazı dilini kullanmaları, bu dilin imlada kalıplaşmış örneklerinin o lehçelerle yazılmış metinlerine yansımaya yol açmıştır. Türk lehçelerinin bu ortak yazı dilinden kendi dil özelliklerini yansıtan yazı dillerine geçmeleri bir geçiş süreci gerektirdiğinden ikili şekiller bir süre metinlerde bir arada kullanılmıştır. Metnimiz de bu müşterek Orta Asya yazı diliyle yazıldığı için Tatar Türkçesinin dil özelliklerinin yanında bu yazı dilinin kalıplaşmış örneklerine de rastlanmaktadır.

2.2. Çokluk 1. Şahıs İyelik Eki

Modern Tatar Türkçesinde çokluk 1. şahıs iyelik eki olarak +bız/+bëz kullanılmaktadır: *üzëbëz* "kendimiz", *ulıbız* "oğlumuz".

Metnimizde ek, çoğunlukla +bız/+bëz şekliyle kullanılmasının yanında bir örnekte +mız/+mëz şeklindedir: *külımız* (18).

Metnin genelinde Tatar Türkçesinin ses özellikleri bağlamında ekin +blz şekli kullanılırken bir yerde de Çağatay Türkçesi imlasının etkisiyle +mlz şekli kullanılmıştır. Nitekim bu ek Çağatay Türkçesinde +mlz şeklindedir: *atamız* "babamız", *boyumuz* "boyumuz", *közümüz* "gözümüz", *könlümüz* "gönlümüz" (Eckmann, 2009, s. 67).

2.3. Çokluk 2. Şahıs İyelik Eki

Tatar Türkçesinde çokluk 2. şahıs iyelik eki için +ğız/+gëz kullanılmaktadır: *şehereğëz* "şehriniz", *uramıgız* "sokağınız". Fakat metnimizde ekin bu şekli kullanılmamıştır. Bunun yerine metnin tamamında +ñız/+nëz eki kullanılmıştır:

mektebëñëz (38)

üzëñëzge (35)

zamāñıñızni (34)

Bu ek Çağatay Türkçesinde de metnimizde kullanıldığı gibi +ñlz şeklindedir: *atañız* "babanız", *çërigiñiz* "ordunuz", *zülfüñiz* "saçınız", *yüzüñiz* "yüzünüz" (Eckmann, 2009, s. 67).

Ekin metnimizde hem Çağatay Türkçesinde kullanılan şekli olan +ñlz hem de bugünkü Tatar Türkçesinde kullanılan +ğız/+gëz şeklinin kullanılması metinde Çağatay Türkçesi bünyesinde oluşmuş olan müşterek yazı dilinin etkisini göstermektedir.

2.4. Çokluk 2. Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde görülen geçmiş zaman, şart, istek ve gereklilik çekimlerinde çokluk 2. şahıs eki olarak –ğız/-gëz kullanılmaktadır. Fakat metnimizde tıpkı iyelik ekinde olduğu gibi bu ekte de +ñız/+ñëz kullanılmıştır:

kürdëñëz më? (35)

üzderseñëz (38)

Bu ek metnimizde kullanıldığı şekilde Çağatay Türkçesinde de aynı şekilde kullanılmaktaydı: *sizge ayttuğ inanmadıñız* "size söyledik inanmadınız" (Eckmann, 2009, s. 125)

2.5. Geniş Zaman Eki

Tatar Türkçesinde geniş zaman eki olarak –r; -ar/-er ekleri kullanılmaktadır. Ekin yuvarlak şekilleri bugünkü Tatarcada kullanılmamaktadır.

Metnimizde geniş zaman eki olarak –r; -ar/-er eklerinin yanında ekin yuvarlak şekilleri olan

-ur /-ür de kullanılmıştır:

bilür (27)

bulur (33); bulursız (35)

şaqlanur (33)

şanalursız (37)

tanur (15)

tapılır (14)

Geniş zaman ekinin yuvarlak ünlülü şeklinin kullanılması Çağatay Türkçesinde sıkça görülmektedir:

Sorar bir bir hikāyetni mükerrer, ėrikmey ol taķı aytur serāser. “(Susen), tekrar tekrar hikāyenin ayrıntılarını sorar (ve Nevruz da) üşenmeden bir bir anlatır.”

Sĕn barģıl, mĕn kilür mĕn. “Sen git, ben geleceğim.” (Eckmann, 2009, s. 131). Metinde de bu ekin Çağatay Türkçesindeki şekliyle kullanılmasında imlada klişeleşmenin etkisi olsa gerek.

2.6. Öğrenilen Geçmiş Zaman 3. Çokluk Şahıs Eki

Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman çekiminde 3. çokluk şahıs eklerinin ilk ünsüzünde benzeşme meydana gelir ve –lar/-ler eki –nar/-ner şekline dönüşür. Metnimizde bu benzeşmeye rastlanmamaktadır ve ek tüm durumlarda –lar/-ler şeklinde kullanılmaktadır:

yibergenler (27)

şādlanganlar (27)

torģanlar (27)

2.7. Emir 3. Teklik Şahıs Çekimi

Tatar Türkçesinde emir 3.teklik şahıs çekimi için –sın/-sĕn ekleri kullanılır ve ekin yuvarlak ünlülü şekli bulunmamaktadır.

Metnimizde ise bu çekim için ekin yuvarlak ünlülü şekli olan –sun/-sün kullanılmış ve ekin düz ünlülü şekillerine hiç yer verilmemiştir:

aķsun (36).

- aşasun (13)
- bětmesün (36).
- kilmesün (35).
- kürmesün (35).
- ülmesün (35).
- toğ bulsun (36).

Ek Çağatay Türkçesinde de yuvarlak ünlülü şekliyle kullanılmış olup düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymaz: *almasun* "alması", *bolmasun* "olması", *bizdin eşitsün* "bizden işitsin", *ķaytsun* "geri dönsün" (Argunşah, 2013, s. 168). Metinde de bu şekilde kullanılmasında Çağatay Türkçesinin imlasının etkisi vardır.

2.8. Emir 2. Çokluk Şahıs Çekimi

Tatarcada emir 2. çokluk şahıs çekimi, –ğız/-gěz ekleriyle yapılmaktadır. Bugün kullanılan bu ek nazallık özelliğini kaybetmiştir.

Metnimizde bugünkü Tatar Türkçesinden farklı bu ekin sadece -ñız/-ñěz şekli kullanılmıştır:

- ķalmañız (37)
- kirěşmeñěz (35).
- kitěñěz (38).
- şaklanıñız (34).
- tırışıñız (34).
- uķuñız (38).
- unutmañız (37)

Ekin bu kullanımı Çağatay Türkçesinde görülür: *bağlañız* "bağlayınız", *bitimeñız* "yazmayınız", *yaşurmañız* "gizlemeyiniz" (Argunşah, 2013, s. 169).

2.9. İsim-Fiil Eki

Tatarcada –maķ/-mek isim-fiilinin yerine –v /-Uv kullanılmaktadır. Metnimizde de –v /-Uv mastarının yanında iki yerde –maķ/-mek eki kullanılmıştır:

- bulmaķlarına sebep bulalar (34)
- dimektěr (18)

-mAK eki, Türkçenin eskiden beri kullanılagelen isim-fiil ekidir. Bu ek, yerini her ne kadar çağdaş Kıpçak grubu Türk lehçelerinde –v/-Uv ekine bıraksa da

günümüz Tatar Türkçesinde isimden isim yapma eki hüviyeti kazanarak kalıplaşmıştır: *ělmek* “ilmik”, *uymak* “dikiş yüksüğü”, *sukmak* “patika”, *basmak* “akerdeon tuşu”, *ikmek* “ekmek” (Öner, 2013, s. 78). Ekin geçiş sürecinde yerini bir anda –v/-Uv ekine bırakması beklenemez. Bu yüzden ekin isim-fiil vazifesi metinlerde bir süre daha devam etmiştir.

2.10. –(U)p Zarf-Fiil Eki

-p zarf-fiilinin Tatar Türkçesinde tek şekli vardır ve yardımcı ünlü olarak düz ünlülerle kullanılır, ekin yuvarlak ünlülü şekli yoktur: *tamçı bulıp tamabız* “damla olup damlarımız”, *aķ bolitķa oçıp mẽnerge* “ak buluta uçup çıkmalı” (Öner, 2007, s. 726).

Metnimizde ekin sadece yuvarlak ünlülü şekli kullanılmıştır. Düz ünlülü şekillerine yer verilmemiştir:

birüp (11)

eylenüp (37)

itüp (34)

ķatup (37)

kürkezüp (2)

uķup yazup (34)

yatup (11)

yörüp (34)

Bu zarf-fiil eki, Çağatay Türkçesinde ünlüyle biten fillere çoklukla yardımcı ünlü almadan gelir: *muñurgap* “inleyip”. Yardımcı ünlü aldığı anda ise bu ünlü hem düz hem yuvarlak olabilmektedir: *ķuķup* “kucaklayıp”, *yastanıp* “yaslanıp” (Argunşah, 2013, s. 157). Metnimizde Çağatay Türkçesinden farklı olarak düz tabanlı fiillere de yuvarlak şekillerin getirilmesini Oğuzca bir özellik olarak değerlendirmek mümkündür. Zira ek, Eski Anadolu Türkçesinde daima yuvarlak ünlülüdür: *binüp*, *eyleyüp*, *anlayup*, *yanup*, *sıyup*, *otlayup* (Timurtaş, 2012, s. 140). Ekin bu şekilde kullanımları imlada klişeleşme olarak Osmanlı Türkçesinde de devam etmiştir.

2.11. Arapça Kelimelerdeki ‘ayn’ (ع) Sesi

Tatarcada Arapça kelimelerde bulunan ayn (ع) ünsüzü ğ- sesine dönüşür: *gaķıl* ‘akıl’, *gaile* ‘aile’, *ğarep* ‘Arap’ gibi. Fakat metnimizde ayn (ع) ünsüzü muhafaza edilmiş ve ğ- sesine dönüşmemiştir:

‘ālim (34)

'ilëm (34)

'ümër (37)

'azāb (30)

2.12. Ses Bilgisi Açısından Farklılıklar

a. Tatar Türkçesinde küçük ünlü uyumu oldukça zayıftır. Bunun en önemli nedenlerinden biri de kelime ve eklerde görülen düzleşmelerdir. Eklerin tek şekilli olması ve birinci hecedeki o, ö, u, ü, seslerinden sonra gelen u, ü seslerinin ı, ě olması uyumu bozmaktadır: *bolıt* "bulut", *öçĕn* "için", *ukı-* "oku-", *bötĕn* "bütün", *küklĕk* "mavilik", *öçlĕ* "üçlü" gibi. Fakat metnimizde bugünkü Tatar Türkçesinde ikinci hecesi düz ünlülü olup bugün küçük ünlü uyumunu bozan bazı kelimeler, yuvarlak ünlülü şekilleriyle kullanılmışlardır:

öçün "için" (33)

uķuĕan "okuyan" (33)

yomurķa "yumurta" (33)

onutmañız "unutmayınız" (37).

bötön "bütün" (2)

ozun "uzun" (9)

buzula "bozular" (18)

ayırurĕa "ayırmaya" (2)

kĕrtürĕe "yerleştirmeye" (2)

oyķuda "uykuda" (37)

b. "y->c-/j-" dönüşümü bir Kıpçak dil özelliği olarak kabul edilmekte ve günümüzde Kıpçak Türkçesinin çağdaş temsilcilerinde görülmektedir. Ancak, Kıpçak grubu Türk lehçelerinde de farklılık arz eder. Ön ses y-, günümüz Kıpçak Türk lehçelerinden Kırgız, Karaçay-Balkar Türkçelerinde c-; Kazak, Karakalpak Türkçelerinde ise j- olarak görülürken, Başkurt, Nogay, Kırım-Tatar, Kumuk, Karay Türkçelerinde ise değişikliğe uğramaz. Ön seste y-/c- sesinin durumu bakımından Tatar Türkçesi farklı bir görünüm arz etmektedir. Tatar Türkçesinde sayı olarak ön seste y-'yi koruyan kelimeler çoğunlukta olsa da, önemli bir miktarda da ön seste c- bulunduran kelimeler yer almaktadır." (Alkaya, 2017, s. 25).

Günümüz Tatar Türkçesinde bazı c'li kelimeler metnimizde hem c-'li hem de y-'li şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır: *yilĕe* (34) ~ *cil* (23); *yirĕe* (35) ~ *cirsĕz* (23). İki örnekte de c-'li olması gereken kelime sadece y-'li şekliyle

kullanılmıştır: yitdë (38), yite (38); yibereler (34). Bu bakımdan metinde kelimelerin c- ~ y- bakımından tutarsızlık arz ettiğini ve birtakım ağız özelliklerinin metne yansıtıldığını söylemek mümkündür.

c. Türkçe kelimelerde birinci hecede yer alan e sesi modern Tatar Türkçesinde *ı*'dir. Metnimizde bir kelimedede bu kuralın dışında bir kullanım görülmektedir: ne *qader* (2).

d. Günümüz Tatar Türkçesinde Farsçadan alınan bazı kelimelerde son ses ünsüzlerin düştüğü görülmektedir. Bu kelimelerden biri olan *dus* "dost" kelimesi metinde *dust* (28) şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

3. Mö'allim Elifbadaki Atasözleri ve Bilmeceler

3.1. Atasözleri (Mekallar)

Akçesi bulsa buqçası tapılır (14).

"Akçesi olsa bohçası bulunur."

'Akıllı döşmān 'ağılsız dustdan artık (28).

"Akıllı düşman akılsız dosttan iyidir."

Bu atasözünün "Cüler dustan akıllı duşman yaqşırak. (Aptal dosttan akıllı duşman daha iyi.)" (Taymas, 1968, s. 37) şekli ve bu atasözüyle benzer anlamda olan "Yaman dustan et yaqşı (Kötü dosttan it iyidir.)" (Eyüpoğlu, 2017, s. 122) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

'Akıllı kēşēnēñ eşē fermān bēle yöriy (28).

"Akıllı kişinin işi, fermanla yürür."

Bu atasözüyle yakın anlamlı "Barnıñ eşē ferman bēlen, yukniñ eşē derman bēlen. (Zengin işi ferman ile, yoksulun işi derman ile yürür.)" (Taymas, 1968, s. 31) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Altunni altunçı tanur (15).

"Altını, altını bilir."

Bu atasözüyle aynı anlamda kullanılan "Cevhernēñ kadrin tik cevherçē bēlēr. (Cevherin kadrini yalnızca cevahirci bilir.)" (Taymas, 1968, s. 37) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Aşın aşar, yaşın atar (10).

"Aşını yer, yaşını atar."

Bu atasözünün "Aşın aşagan, yeşen yeşegen. (Aşını yemiş, yaşını yaşamış.)" (Çobanoğlu, 2004, s. 470) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

At avnağan yirde tök ƣalmıy bulmas (21).

"At ağnayan yerde tüy kalmasa olmaz."

Bu atasözünün "At avnagan yirde tük kala. (Atın ağnadığı yerde tüy kalır.)" (Taymas, 1968, s. 27) ve "At avnağan cirde tök ƣalmıy bulmas, âdem avnagan cirde bêt ƣalmıy bulmas. (At debelenen yerde tüy kalmadan olmaz, insan debelenen yerde bit kalmadan olmaz.) (Eyüpoğlu, 2017, s. 18) şekilleri de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Avız pëşse örüp ƣap (16).

"Ağzın yansa üfleyerek ye."

Bu atasözünün "Avızı pişken ürüp içken. (Ağzı yanmış, üfleyip içmiş.)" (Taymas, 1968, s. 29) ve "Sötke avızı pişken katıknı ürüp içken. (Sütten ağzı yanan, ayrıntı üfleyerek içmiş.) (Çobanoğlu, 2004, s. 437) şekilleri de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

‘Azābsız rāhat bulmıy (30).

"Azapsız rahat olmaz."

Bu atasözülle aynı anlamda "Avırlık kürmegen rextne bëlmiy. (Zorluk görmeyen rahatı göremez.)" (Kılınç, 2012, s. 23), "Azapsız kilgen rext tozsız aş kēbēk (Eziyetsiz gelen rahat, tuzsuz aş gibidir.)" (Kılınç, 2012, s. 24) ve "Mixnet kürmegen rextne de tanımiy. (Zahmet görmeyen rahatı da göremez.) (Kılınç, 2012, s. 45) ve "İr evvelinde cafa kürmıy, ahırında vefa tapmas (Er evvelinde cefa görmez, sonunda vafa bulmas.)" (Çobanoğlu, 2004, s. 176) atasözleri de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Bal balçık aşata (15).

"Bal, balçık yedirir."

Balı bulsa çēbēnē de bulur (15).

"Balı olsa sineği de olur."

Bu atasözüne şekil bakımından benzeyen "Ƙortı barnıñ balı bar (Arısı olanın balı var)" (Eyüpoğlu, 2017, s. 269) atasözü ve bu atasözünün "Balğa çēbēn cıylımıy bulmıy (Bala sinek toplanmadan olmaz.)" "Balğa çēbēn yabışçan bula

(Bala sinek yapışır.)” (Eyüpoğlu, 2017, s. 277) şekilleri de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Bal tatlı dip barmak çeynep bulmıy (15).

“Bal tatlı diye parmağı çiğnemek olmaz.”

Bu atasözünün “Bal tatlı diyip barmak yutup bulmıy. (Bal tatlı diye parmak yutulmaz.)” (Taymas, 1968, s. 31) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Başmağ altun bulsa da başmağ bulur (16).

“Ayakkabı altın da olsa ayakkabıdır.”

Bu atasözüne anlam bakımından benzeyen “İşek atlas kiyse de haman işek bulır (Eşek atlas giyse de eşektir.)” (Eyüpoğlu, 2017, s. 95) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Başmağ balçıksız bulmas (16).

“Ayakkabı çamursuz olmaz.”

Başurğan başni kılıç çapmıy (16).

“Eğilen başı, kılıç kesmez.”

Bu atasözünün “İyëlgen başni kılıç kismes. (Eğilen başı, kılıç kesmez.)” (Taymas, 1968, s. 49) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Bër atka ikë kamut kiygëzmiyler (21).

“Bir ata iki boyunluk takmazlar.”

Bu atasözüne anlam bakımından benzeyen “Bër ügëzge bër yüke munçaq citer (Bir öküze bir ip yük yeter.)” (Eyüpoğlu, 2017, s. 77) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Bër taşlağan çabatani ikëncë kat kiymiylar (17).

“Bir kere atılan çarığı tekrar giyemezler.”

Bu atasözünün “Taşlağan çabatani yañadan kiymiylar. (Bir kere atılmış çarığı yeniden giyemezler.)” (Taymas, 1968, s. 65) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Buköngë sabakni bëlmesen irtegë bigrek de bëlmesen (21).

“Bugünkü dersini bilmezsen yarinkini hiç bilmezsin.”

Bu atasözülle aynı anlamda "Buköngë eşnë irtege kaldırgan kęşnëñ eşë hiç bëtmez. (Bugünkü işi yarına bırakan kişinin işi hiç bitmez.)" (Taymas, 1968, s. 36) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Buy eşlemiy, ҡul eşliy (15).

"Boy işlemez, el işler."

Cān ҡarındaş bulsa da māl ҡarındaş tügəl (23).

"Can kardeş olsa da mal kardeş değil."

Bu atasözünün "Kan kardaş bulsa da, mal kardaş tügəl. (Kan kardeş olsa da mal kardeş değil.)" (Taymas, 1968, s. 51) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Cāni tēlegeç cılan itë aşığan (23).

"(İnsanın) canı isteyince yılan eti (bile) yemiş."

Bu atasözülle yakın anlamlı "Avıruga yılan itë de xelet. (Hastaya yılan eti de helal.)" (Kılınç, 2012, s. 81) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Cirsöz kęşë ilsöz kęşë (23).

"Yersiz kişi, yurtsuz kişi."

Erlë erlenüp tora, ersöz aşap tuya (13).

"Arlı utanıp durur, arsız yiyip doyar."

Bu atasözünün "Arlılar uyalıp turgançı arsız aşap tuyar. (Arlılar utanıp dururken arsız karnını doyurur.)" (Taymas, 1968, s. 26) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Ėt җаpа dip бët җаpа (15).

"İt koşuyor diye bit (de) koşuyor."

Bu atasözünün "At җаpа dip Ėt җаpа (At koşuyor diye it (de) koşuyor.)" (Eyüpoğlu, 2017, s. 19) ve "At җаpа dip Ėt җаpа, Ėt җаpа dip бët җаpа (At koşuyor deyip it koşar, it koşuyor deyip bit koşar.)" (Eyüpoğlu, 2017, s. 271) şekilleri de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Ėt örër бүрë yörër (10).

"İt ürür, kurt yürür."

Ët üz oyasında batır (15).

“İt, kendi yuvasında kahraman.”

Bu atasözüyle aynı anlama gelen “Eteç üz çüplëğënde üzë morza (Horoz kendi çöplüğünde kendi patron.)” (Eyüpoğlu, 2017, s. 152) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Havānı cil tuzdıra, adamnı cir tuydıra (23).

“Havayı yel tozudur, insanı yer doyurur.”

Bu atasözüne şekil bakımından benzeyen fakat anlam bakımından bu atasözünden farklı “Dünyanı cil buza, ademñë süz buza. (Dünyanı yel bozar, insanı söz bozar.)” (Taymas, 1968, s. 41) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

İl uğrısız, urman bürësëz bulmas (16).

“İl uğrusuz, orman kurtsuz olmaz.”

Bu atasözünün “İl uğrısız, urman kiyiksiz bulmas. (İl uğrusuz, orman geyiksiz olmaz.)” (Çobanoğlu, 2004, s. 302) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

İlëm ‘aқılñıñ yartısıdır (28).

“İlim, aklın yarısıdır.”

İr қанатı at (15).

“Erin kanadı at.”

Bu atasözünün “İr қанатı at bulır, хатın қанатı ir bulır. (Erin kanadı at olur, hatunun kanadı er olur.)” (Çobanoğlu, 2004, s. 103) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

İr malsız bulmas, malı bulmasa ir bulmas (15).

“Er malsız olmaz, malı olmasa er olmaz.”

İş, işëñ tabar (13).

“Dost, dostunu bulur.”

Bu atasözünün “İş işëñ tabar, işëк қойрığın қабар (Dost dostunu bulur, eşek kuyruğunu kabartır.)” (Eyüpoğlu, 2017, s. 95) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

İşëtdëm dip eyëtme añladım dip eyët, uķudım dip eyëtme yazdım dip eyët (18).

"Duydum deme anladım de, okudum deme yazdım de."

İt aşasa taza bulur (10).

"Et yiyen güçlü olur."

Bu atasözünden şekil bakımından farklı fakat anlam açısından buna benzeyen "İt itke, şurpa bitke (Et, ete (gövdeye) yarar, çorba yüze yarar.)" (Taymas, 1968, s. 48) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Ƙabaķ zur e beyesë arzān (14).

"Kabak büyük ama fiyatı ucuz(dur)."

Bu atasözünden şekil bakımından farklı, anlam bakımından buna benzeyen "Ƙırmıška këçķēne de tavlar aķtara (Karınca küçük olsa da büyük işler başarır.)" (Eyüpođlu, 2017, s. 274) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Ƙaraķ avılını saķlıy (14).

"Hırsız, köyü korur."

Ƙar başın Ƙar aşıy (14).

"Kar başını, kar yer."

Bu atasözünün "Kar karnıñ başın aşar. (Kar, karın başını yer.)" şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur ve bu atasözü yağın son kar için söylenmekte olup daha önce yağmış olan karların da bununla eriyip gittiği ifade edilir (Taymas, 1968, s. 52).

Ƙayda Ƙutır bolsa Ƙara çëbën şunda Ƙona (15).

"Nerde uyuz olsa, karasinek hemen konar."

Bu atasözüyle yakın anlamlı "Çirlëge çëbën iyelenër. (Hastalıklıya sinek takılır.)" (Kılınç, 2012, s. 101) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Ƙaynar aşdan, Ƙaynar çeyden saķlanurğa kirek (18).

"Kaynar aştan, kaynar çaydan sakınmak gerek."

Ƙırıƙ yortƙa b r ine (14).

“Kırk eve bir iğne.”

K zɡ  bozɡa k zɡ  k bi bulsa da ışan, yazıɡı bozɡa yastık k bi bulsa da ışanma (22).

“Sonbahardaki buz ayna gibi olsa da güven, yazınki buz yastık gibi olsa da güvenme.”

K p  şle, az aşa (18).

“Çok alış, az ye.”

Bu atasözüne anlam bakımından benzeyen “K p ařasañ az aşarsın, az ařasañ k p aşarsın. (Çok yersen az yersin (sağlığın bozulur), az yersen ( mr n uzar) ok yersin.)” (Taymas, 1968, s. 57) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Maıga k lk  tıkanga  l m (18)

“Kediye eğlence, sıçana ölüm(d r).”

Bu atasözünün “Tıkanga  l m maıga şadlık. (Sıana  l m, kediye sevinç.)” (Taymas, 1968, s. 66) ve “Meige uyın, tıkanga kıyın. (Kediye oyun, sıçana eziyet.) (obanoğlu, 2004, s. 338) şekilleri de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

  mişk lga b r loş (30).

“  miskale bir iskandil.”

Peri b lmegenn  şarııklar b l r (27).

“Perinin bilmediğini yaşlı kadınlar bilir.”

şabır  tken ş dlanur (26).

“Sabreden şad olur.”

řabırnıñ t b  şarı altun (26).

“Sabrın sonu sarı altın.”

Bu atasözünün “Sabırlıknıñ t b  altın. (Sabrın sonu altın.)” (Taymas, 1968, s. 62) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Süz, süzně tarta (14).

"Söz, sözü çeker (Laf lafı açar)."

Bu atasözüyle aynı anlamda "Süz süzden çıgar, süyleşmeseñ kaydan çıgar. (Söz, sözden çıkar; söyleşmezsen nereden çıkar.)" (Çobanoğlu, 2004, s. 377) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Urtak nerse artık nerse (14).

"Ortak şey, artık şey."

Bu atasözüyle yakın anlamlı "Urtak malnı ət cir. (Ortak malı köpek yer.)" (Taymas, 1968, s. 70) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Uyna da köl de ama sabağıñnı bəl (18).

"Oyna da gül de ama dersini bil."

Üzėñ süylerge başlağança kėşė süzėn tıñlap bėtėr (26).

"Kendin konuşmaya başlayıncaya kadar kişinin sözünü dinleyip bitir."

Üzėne ҡarama süzėne ҡara (16).

"Kendisine bakma, sözüne bak."

Yabağa taynı hırlama yaz çıkkaç at bulur (23).

"(Henüz tüy dükmüş) tayı hor görme, yaz çıkınca at olur."

Bu atasözünün "Yeş ҡolınnı tırgeme, üsəp citkeç at bulır (Genç tayını küçümseme, büyüdüğünde at olur.)" (Eyüpoğlu, 2017, s. 66) şekli de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Yağşılıkka yağşılık her kėşėnėñ ęşėdėr, yavızlıkka yağşılık az kėşėnėñ ęşėdėr (27).

"İyiliğe iyilik her kişinin işidir, kötülüğe iyilik az kişinin işidir."

Yağşı ęşlernėñ başı da 'ibadetdėr (30).

"İyi işlerin başı da ibadettir."

Yalğançınıñ yortı yanğan, bėrev de ışanmağan (26).

"Yalancının evi yanmış, kimse de inanmamış."

Bu atasözüyle aynı anlamda kullanılan “Bir yalğan söylesen, tugız dörisine de ışanmaslar (Bir yalan söylesen, dokuz doğruna da inanmazlar.) (Alkaya, 2001, s. 67) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Yukğa kēm bulsa da tuq (21).

“Yoka herkes tok.”

Bu atasözüyle yakın anlamlı “Yukka kalem yürmes. (Yok olan için kalem işlemez.)” (Taymas, 1968, s. 79) atasözü de Tatar Türkçesinde mevcuttur.

Žarārılı eşden şaqlanurğa kirek (29).

“Zararlı işten sakınmak gerek.”

3.2. Bilmeceler (Tabışmaklar)

Biş brader yazuv yaza (biş barmak) (15).

“Beş kardeş yazı yazar (beş parmak).”

Běr bay erněñ baqçası,

Baqçasında munçası,

Yögürüp yögürüp şu taşır

Nežek billē marcası. Ul nerse? (umarta ıortı) (19).

“Zengin bir adamın bahçesi,

Bahçesinde hamamı,

Hızlı hızlı su taşır,

İnce belli Rus hanımı. Nedir o? (arı)”

Běr kēçkēne bōkrē

Bötün kırnı bētērdē. Nerse ul? (urak) 18.

“Bir küçücük kambur,

Bütün kırı bitirdi. Nedir o? (orak).”

Qırda bula biçura

Bilēn beylep uıra (uırılğan költe) (14).

“Ev perisi kırdan olur,

Belini bağlayıp oturur (demet).”

İkë kürşë bërşën bërşë küre almıy (ikë köz) (22).
"İki komşu, biri diğërini göremiyor (iki göz)."

Tiy diseñ tiymiy, tiyme diseñ tiye (irënler) (22).
"Değ desen değmez, değme desen değër (dudaklar)."

Ul bulsa kön bula,
Ul bulmasa tön bula (kuyaş) (20).
"O olunca gündüz olur,
O olmayınca gece olur (güneş)."

Üzë bara,
Üzë yata (kime) (13).
"Kendi gider,
Kendi yatar (gemi)."

Üzë bara
Üzë kıala (13).
"Kendi gider,
Kendi kalır."

Üzë bara,
Üzë yuğala. Nerse ul? (küyme) (25).
"Kendi varır,
Kendi yok olur. Nedir o? (sandal)."

Üzë bëznëñ östde,
Ayakları kükde (çëbëñ) (22).
"Kendisi üstümüzde,
Ayakları gökte (sinek)."

Üzë süyliy ala, e tëlë yuķ (ğramafon) (14).
"Konusabiliyor ama dili yok (gramafon)."

Üžë yañı, bötün yëřë tişëk. Nerse ul? (ilek) (24).

“Kendi yeni, her tarafı delik deşik. Nedir o? (elek).”

Sonuç

Çalışmamızda vardığımız sonuçları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Necip Dumavi'nin öğretmenlik yaptığı dönemde okuma yazmayı öğretmek amacıyla hazırladığı MÖ'allim elifbası, pratik bir okuma, yazma kitabıdır. Bu kitapta Dumavi'nin deyimiyle benzer kitaplardan farklı olarak harf veya heceleri öğrettikten sonra çeşitli atasözü, bilmece veya kısa hikâyeler verilmiştir. Böylece hem dersler daha eğlenceli hâle getirilmiş hem de Tatar Türkçesinin sözlü ürünlerinin çocuklar tarafından öğrenilmesi sağlanmıştır.

2. Kitap, 20. yüzyıl Tatar Türkçesi dil özellikleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Orta Asya müşterek yazı dilinden henüz tam anlamıyla ayrılmamış olan o dönem Kazan-Tatar Türkçesi, çağdaş Tatar Türkçesiyle birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Tatar Türkçesinin belirgin özelliklerinden olan birinci heceden sonraki hecelerde düzleşme kuralına metnimizde bazı ek ve kelimelerde riayet edilmemiştir. Bazı eklerin daima yuvarlak ünlülü kullanılması o dönem Tatar Türkçesi ile çağdaş Tatar Türkçesi arasındaki belirgin farklılıklardandır. Eklerde benzeşmelerin tam anlamıyla sağlanmaması ve Arapça kelimelerdeki ayn sesinin henüz /ğ/ sesine dönüşmemiş olması, kelime başı c- sesinde tutarsızlıkların görülmesi gibi bazı özellikler de metnin dil özellikleri bakımından çağdaş Tatar Türkçesinden ayrılmasına neden olmaktadır. Bunda müşterek Orta Asya yazı dilinin etkisi, Çağatay Türkçesinin imlası ve Tatar Türkçesinin ağız özelliklerinin metne yansması etkili oluşmuştur.

3. Metinde yer alan atasözleri bazı yerlerde “mekal(lar)” başlığıyla bazı yerlerde ise başlık olmadan, bilmece ise “tabışmak(lar)” başlığı altında verilmiştir. Tatar Türkçesinin sözlü geleneği ve yazılı edebiyatının aydınlatılmasına katkı sunacağı düşünülerek bu türler, metinden toplanmış ve yukarıda verilmiştir. Bunun neticesinde 57 atasözü ve 13 bilmece belirlenmiştir.

TIPKIBASIM ÖRNEKLERİ



۶ نجی درس

او

اورا - اوزا - اوسا - اوبا

اورتا - اورسا - اورلا - اوزسا
اوتار - اونار - اوبار - اوزار

اونارلا - اوتارلا - اوزارلا
اونارلاسا - اوتارلاسا - اوناربالا

۷ نجی درس

اوت

ت ت ت

اوت - آت - بات - یات - سات

اوتر - اوتز - آتر - باتر - یاتر

۱۳نجی درس

ب [بی] - لی - [لی] - شی [شی]

آی - بیور - تالی - لین - یاشی - شین

زور آی - آلابی - بیروب - بیزوب - بیتوب.
اولی - شول یول - بویولی - بلین - یلوب.
ایشی - توشی - بوشین - بو آریبا - بوتوش.

آی بارا - آلابی یانا - بیروب سانا - توبال یاسی -
یاشن تاشی - آشن آشی.

آی توبال یاسی - بابای آلاب سانا - بو آریبا آی آریباسی -
اول اوزون یاشی - یاش بالایاتوب یلی - اول شوлай
یلاب تورا.

۱۴نجی درس

نی [نی] - زی [زی] - ری [ری]

آنی - نیل - اوزی - زیر - توری - ریس

اولدە قويان كېك ماعقلى ھەم يوشاقمىنى « دىب صورغان .
 كوزلى: «بوق اول قار كېك آق» دىگان . سوقر: « اول
 شولاي قار كېك صالحمىنى؟ ، دىب صورغان .
 كوزلى كشى نىزىگىگە مثاللر كىترسە دە ، سوتنىڭ آق
 توسى نىندى ايكان سوقرغە آشكلاتا آلمان .

باقا بىلەن تىمەر چى .

بىر كۈنى باقا تىمەر چىنىڭ آت داغالاغانىنى كۈرگان .
 اول مونارغە بىك قىزغوب ، اوز آباغىن داغالانماقچى بولوب
 تىمەر چىگە سوزغان . باقانڭ بو جولەلر لىگن كۈرگاچ
 تىمەر چىنىڭ آچۈرى قاباروب ، باقانڭ بو طوندن توتوب
 بىرگە بەرگان . باقا شۇندوق ھلاك بولغان .
 كۈردىگىمى بالالار ! باقا اوزىنە تىمىشلى بولماغان اشكە
 كىر شوب ھلاك بولغان سۇدە باقا كېك اوز كىزگە تىمىش
 بولماغان اشكە كىر شەگىز ، ھلاك بولورسىز .
 ۰۰ : نىجى درس .

اول بالالرىنىڭ ياغمىر تىلمىرى .

ياغمىر ياوا ! ياوا ياوا !
 ايلگە آچلىق كىلمەسون ،
 آچدن خلق ئولمەسون
 وبا كېك چىرلرنى مېچ بىر آدم كۈرمەسون .
 ۳۴

ياشلکده ياخشى اوقوڭ ساباقلرنى
زورايغاچ طرشوبده بله آلماسسز
ياشلکنى اويناب كولوب اوزدرساڭز
زورايغاچ راحت عمر كوره آلماسسز .
اوقوڭز سبقلرنى يوزه ر قاتلاب
ذهنگه سگدرڭز تمام يادلاب
شوشيلاي ياخشى ايتوب طرشساڭز
سويلرلر هر بر كشى سزنى ماقتاب .
كوره مسز قشلىر اوتوب ، يتىدى يازلر
قيفاقلاب اوزوب كىتىدى طورنا، قازلر .
بر آزدن تمام كييوب بته چكدر
اورامدن باچراقلى تيرهن سازلر .
سزگه ده امتحانلر يته ايندى
اورامدن صالحن قارلر كىته ايندى
كىتىڭز يووانماڭز مينم بلهن
كوبدن اوڭ مکتبڭز كوته ايندى .
صاو بولڭ مينده اوچام دالارغه
يته من تورلى، تورلى صالارغه
جىيوب مين چىق چابق مکتب صالام
اوزمىن بويل طوغان بالارغه .
صوڭ .

KAYNAKÇA

- 📖 Alkaya, E. (2001). Tatar Türkçesinde Dil ve Söz İle İlgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 55-76.
- 📖 ----- (2017). Tatar Türkçesi Yazı Dilinde ve Ağızlarında y-/c- Sesi Üzerine. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 1 (1), 24-38.
- 📖 Arat, R. R. (1953). Türk Şivelerinin Tasnifi. *Türkiyat Mecmuası*, 59-138.
- 📖 Argunşah, M. (2013). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit.
- 📖 Buran, A., Alkaya, E. (2018). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ.
- 📖 ----- (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- 📖 Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- 📖 Eckmann, J. (2009). *Çağatayca El Kitabı*. Günay Karaağaç (Çev.). İstanbul: Kesit.
- 📖 Eyüpoğlu, A. (2017). *Kazan-Tatar Türkçesi İle Özbek Türkçesinde Hayvan Adları İle Kurulan Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- 📖 Ganiyev, F., Ahmetyanov, R., Açıkgoz, H. (1997). *Tatarca-Türkçe Sözlük*, Kazan-Moskova: İnsan.
- 📖 ----- (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*. Murat Özşahin (Türkiye Türkçesine Aktaran). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Güner, İ. (2011). *Tataristan*. TDV İslam Ansiklopedisi, (C. 40, s. 162-163), İstanbul.
- 📖 Kaydarov, A., Orazov M. (2012). *Türklük Bilgisine Giriş*. Vahit Türk (Çev.). İstanbul: Kesit.
- 📖 Kılınç, A. (2012). *Kazan-Tatar Türkçesindeki Dünya, Hayat ve Tabiat Konulu Atasözleri, Metin – Çeviri - Sözlük*. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- 📖 Maksudoğlu, M. (1997). *Tatarlar: Moğol mu, Türk mü?* Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, 205-210.
- 📖 Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 ----- (2007). *Tatar Türkçesi*. Ahmet B. Ercilasun (Ed.) *Türk Lehçeleri Grameri* içinde (s. 679-748). Ankara: Akçağ.
- 📖 Şahin, F. (2012). *İdil-Ural'da Kadın Hareketi: Süyümbike Dergisi (1913-1918)*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- 📖 Taymas, A. B. (1968). Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- 📖 Tekin, T. (1989). Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi. Erdem, S. 13, 141-168.
- 📖 Timurtaş, F. K. (2012). Eski Türkiye Türkçesi. İstanbul: Kesit.